

РОЗДІЛ 4

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІНА БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Економічна безпека країни: сутність та складові

Питання безпеки завжди було і залишається актуальним для людства, є одним із передумов утворення держав та основною функцією останніх. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку основним пріоритетом України є питання національної безпеки, ключовою складовою якої є економічна безпека.

Кризові явища у світовій і в національних економіках посилюють увагу до питань економічної безпеки держав та її складових. Зокрема, в процесі пошуку кардинальних рішень, здатних вивести американську економіку з глибокої економічної кризи 1929–1933 рр., президентом США Ф. Рузвельтом вперше було застосовано поняття «економічна безпека». В кінці ХХ ст. поняття «економічна безпека» зайняло особливе місце в низці загальносистемних категорій, що характеризують стан суспільства і держави. Каталізатором підвищення інтересу до вивчення економічної безпеки – багатопланового явища суспільного життя та водночас об'єктивного процесу, обумовленого високою динамічністю економік країн світу, послужили глобалізація та інтернаціоналізація світового господарства. На 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1985 р.) була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека», в якій відзначалась необхідність сприяння забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни.

Не будучи чимось матеріальним, безпека є своєрідною характеристикою й необхідною передумовою життєдіяльності, нормального функціонування та прогресивного розвитку об'єктів реального світу. Це одна з найважливіших цінностей соціального буття людей, обов'язкова передумова існування й подальшого розвитку людства. Тому не дивно, що проблемами безпеки переймалися мислителі, починаючи з античних часів. Перші системні роздуми стосовно безпеки зустрічаються в працях Платона: «безпека – це відвернення шкоди» [28, с. 436].

Досліджуючи еволюцію становлення системи забезпечення економічної безпеки держави варто зазначити, що термін «безпека» – як спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки – почав уживатися з 1190 р. У XVII–XVIII ст., коли практично в усіх країнах утверджується точка зору, що головною функцією держави є забезпечення безпеки, термін «безпека» трактується як стан, ситуація спокою, яка виникає в результаті відсутності реальної небезпеки, а також матеріальні, еко-

номічні, політичні умови, відповідні органи та організації, що сприяють формуванню такої ситуації/стану.

На території нашої країни (в царській Росії цього часу) термін «державна безпека» ототожнювався з «громадською безпекою» і вперше згадується в державних документах в 1881 р. («Положення про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою» від 14 серпня 1881 р.). А вже через деякий час з'явилося поняття «охорона громадської безпеки» – як діяльність, спрямована на боротьбу з державними злочинами. Остаточно поняття «державна безпека» було законодавчо закріплене в липні 1934 р. [22].

Філософські основи безпеки індивіда, держави та власності було закладено Г. Гегелем. Так, у роботі «Філософія права» ним вводиться одне з базових положень теорії безпеки – «загроза суспільній безпеці», а також відзначається загальний характер і головна роль держави в забезпеченні безпеки: «Держава є організм...; влада, функції й сфери діяльності...; породжує себе... і зберігає себе» [9, с. 241]. Саме державі відводилася визначальна функція забезпечення безпеки індивіда, суспільства та держави (функція інтегральної безпеки). Відмова від цієї функції призводить до деградації всіх суспільних відносин, деструкції соціального устрою, що породжує спектр викликів та загроз для безпечного розвитку особи, соціальних груп і, власне, держави.

Еволюцію становлення системи забезпечення економічної безпеки держави розглянемо поетапно (табл. 1), розуміючи, що дослідники лише починаючи з ХХ ст. почали виділяти економічну безпеку в системі безпеки країни та розвивати понятійно-категоріальний апарат.

Таблиця 1

Еволюція становлення системи забезпечення економічної безпеки держави

Етап	Характеристика безпеки	Коротка характеристика етапу
1	2	3
1-й етап: VI тис. до нашої ери – VIII ст. нашої ери	Безпека – як захист територій від потенційних загарбників	Відбувався розвиток господарств окремих територій, які ставали об'єктами посягань кочових народів. Останні у боротьбі за кращі землі здійснювали військові походи. Постійна боротьба із загарбниками не дозволяла стабілізувати економічний розвиток територій, забезпечити задоволення потреб у їжі, одязі, військових знаряддях та предметах праці, що обумовлювало у родових племен необхідність об'єднання з метою захисту територій від нападників

1	2	3
2-й етап: IX – перша половина XIII ст.	Під безпекою розу- міють здатність до самозахисту розді- лених територій в межах держави	Внаслідок надмірної децентралізації територіального управління виникали диспропорції у рівнях безпечності функціонування та економічного роз- витку князівств Київської Русі. Кожне князівство вбачало свої підходи щодо вирішення проблем забезпечення безпеки, без погодження їх з іншими князівствами, що не дозволяло сфор- мувати цілісну систему захищеності держави. Прагнення окремих терито- рій до автономії та нездатність побу- дувати досконалу систему їх захисту створило сприятливі умови для заво- йовників, адже кожне з князівств Ки- ївської Русі стало об'єктом пося- гань
3-й етап: друга половина XIII – XVIII ст.	Намагання спільно протистояти зовніш- нім негативним впливам на розвиток окремих територій заради національної безпеки	Українські землі перебували під вла- дою різних країн, методи та засоби забезпечення економічної безпеки в яких залежали від політики держави, яка панувала на той час і була спря- мована на підпорядкування україн- ської економіки колоніальним інте- ресам. Внаслідок цього сформували- ся свої особливості розвитку цих зе- мель: використання земель України як важливого аграрно-сировинного додатку до пануючих імперій; нера- ціональне використання економічно- го потенціалу територій України; нав'язування порядку ведення гос- подарства, побуту та традицій інши- ми народами; неврахування бажання існування українців як нації та пере- шкодження їх культурному, духов- ному та національному розвитку
4-й етап: поч. XIX ст. – 40-ві рр. XX ст.	Становлення еконо- мічного потенціалу територій держави та відродження її ціліс- ності як передумови забезпечення її еко- номічної безпеки	Відбувалося нарощення економічного потенціалу територій України. Проте, не зважаючи на позитивні зрушення в індустріальному розвитку окремих галузей промисловості, українські землі залишились основними поста- чальниками сировини у розвинуті країни, що негативно позначалося на рівні економічної безпеки територій держави. Крім того, на західній частині території України,

1	2	3
		яка перебувала під владою різних держав, продовжували посилюватись відмінності в особливостях економічного, соціального, культурного та релігійного розвитку східної частини території України
5-й етап: 1944–1991 рр. ХХ ст.	Безпека вважається основою політики уряду СРСР, спрямованої на захист від дії зовнішніх негативних факторів впливу	Нераціональність та незбалансованість розвитку Союзу та республік у його складі. СРСР розпався на вершині своєї військової могутності, яку було досягнуто в збиток економічної, екологічної, соціальної та політичної безпеки. Україна була повністю інтегрована в систему народногосподарського комплексу СРСР та в системі його безпекового простору
6-й етап: 1991 р. – до сьогоднішнього дня	Безпека є важливою передумовою стабільного розвитку України як незалежної держави	Формування самостійних засад функціонування держави. Становлення організаційно-правових засад щодо забезпечення економічної безпеки України

Джерело: складено автором за даними [6].

У працях науковців сучасності переважає функціональний підхід у дослідженні питань безпеки, яка розглядається як: нейтралізація реальних та потенційних загроз; забезпечення захищеності від небезпек; створення сприятливих умов розвитку; забезпечення захисту життєво важливих національних інтересів. Зокрема, на думку А. Качинського, безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави, а також докільля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз [19]. Авторський колектив на чолі з Є. Крихтіним зазначає, що у загальному розумінні безпека – це «стан захищеності найбільш важливих інтересів особистості, суспільства та держави від загроз» [35]. Тобто, можна зробити висновок, що в їх основу покладено визначення, запропоноване в середині минулого сторіччя А. Уолферсом: «безпека, в об'єктивному плані, передбачає відсутність загроз набутим цінностям, у суб'єктивному – відсутність страху стосовно того, що цим цінностям буде заподіяна шкода» [39, с. 148].

На сьогоднішній день проблеми економічної безпеки перебувають в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних науковців. Досягнення певного рівня розробок і результатів дослідження проблем економічної безпеки сприяло розширенню горизонтів наукового пізнання, систематизації знань у даній сфері, напрацюванню теоретико-методологічних основ та підґрунтя для забезпечення економічної безпеки в сучасних реаліях.

Загалом на сьогоднішній день кілька десятків визначень поняття «економічна безпека». Деякі з них наведемо в табл. 2.

Таблиця 2

Визначення сутності поняття «економічна безпека»

Автор	Трактування поняття «економічна безпека»
1	2
Л. Абалкін [1]	Стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні завдання, та в якому держава має змогу виробляти і втілювати в життя незалежну економічну політику
А. Архіпов, А. Городецький, Б. Михайлов [3]	Здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному та міжнародному рівнях
О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова, І. Червяков [4]	Здатність економічної системи країни протистояти негативно-му впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників досягненню макроекономічних цілей розвитку на рівні постіндустріальних держав
О. Білорус, Д. Лук'яненко [10]	Такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення та спроможний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, регіону, держави
В. Білоус, Н. Нижник, Г. Ситник [24]	Такий стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які гарантували б позитивні темпи економічного розвитку, здатність зберігати чи відновлювати виробництво, забезпечувати стійке функціонування кредитно-фінансової системи тощо
З. Варналій [14]	Такий стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва в державі (регіоні), за якого дотримуються гарантії захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз. Економічну безпеку також можна визначити як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, який дає можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечує незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем
Г. Дарнопих [11]	Найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію інтересів, стійку дієздатність господарчих суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення
М. Єрмошенко [15]	Такий стан економічного механізму країни, що характеризується збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери
Я. Жаліло [16]	Складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і

1	2
	держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання
В. Заблоцький [17]	Якісна характеристика економічної системи, яка відображає можливості росту економіки, здатність запобігати дестабілізації економіки, а в умовах кризових перехідних процесів – можливість стабілізації економіки
К. Іпполітов [18]	Охоплює захищеність всієї системи «економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя»
В. Мунтіян [23]	Загальнонаціональний комплекс заходів спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства та держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення; створення передумов для підтримки та покращення рівня життя громадян, задоволення інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах
Г. Пастернак-Таранущенко [25]	Стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців
В. Паньков [26]	Стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, «іммунітетом» до впливів внутрішніх і зовнішніх факторів, які порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення, і тим самим викликають підвищену соціальну напругу в суспільстві, а також загрозу існуванню держави
В. Пашко [27]	Стан економічного забезпечення національної безпеки держави, загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний, збалансований та стабільний розвиток економічної системи держави, забезпечення самодостатності та стійкості системи, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам
А. Ревенко [32]	Стан економічної системи, який характеризується стійкістю по відношенню до впливу внутрішніх та зовнішніх дій, що загрожують суспільству
В. Савін [33]	Система захисту життєво-важливих інтересів країни. Об'єктами захисту можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери та галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання

1	2
В. Сенчагов [34]	Такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів
В. Шлемко, Г. Білько [37]	Такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства і держави
О. Шнипко [38]	Такий стан національної економіки, при якому країна залишається самостійною в прийнятті та реалізації стратегічних економічних і політичних рішень в інтересах власної стабільності та прогресу

Джерело: складено автором.

Аналізуючи сутність поняття «економічна безпека» можемо зауважити про наявність численних класифікаційних підходів до його трактування: ресурсно-функціонального, захисного, стійкісного, інформаційного, фінансового, інвестиційного, інноваційного, конкурентного, гармонізаційного, економіко-правового. Виокремлення таких підходів обумовлюється в значній мірі відповідними складовими (фінансова, інноваційна, соціальна, ресурсна, зовнішньоекономічна) економічної безпеки.

Варто зазначити, що окремі підходи (наприклад, функціональний) до характеристики економічної безпеки спроектувалися з визначення поняття «національна безпека» як категорії вищого ієрархічного рівня.

В більш узагальненому ракурсі сутність поняття «економічна безпека» можемо розглянути під призмою таких підходів до його трактування:

– як стан захищеності життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– як недопущення переходу окремих параметрів безпеки за свої граничні значення;

– «відтворювальний підхід» до визначення поняття «економічна безпека».

Сутність економічної безпеки дослідники З. Варналій [14], М. Єрмошенко [15], К. Іпполітов [18], В. Мунтіян [23], В. Пашко [27], В. Шлемко та Г. Білько [37] та ін. розкривають через стан захищеності (економіки, економічних відносин, суб'єктів господарювання, осіб) від певних загроз.

Дослідники З. Варналій [14], Г. Дарнопих [11], В. Савін [33], В. Сенчагов [34] пов'язують економічну безпеку з таким станом економіки країни, який дозволяє захищати її життєво важливі інтереси.

«Відтворювальний» підхід до трактування сутності поняття економічна безпека прописаний у визначеннях науковців О. Білоруса і Д. Лук'яненка [10], М. Єрмошенка [15], Я. Жаліла [16], В. Мунтіяна [23]. «Відтворювального» підходу також дотримуються автори Аналітичної доповіді Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова: «Еко-

номічна безпека – наявність в державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та в усіх сферах докладання суспільно-корисної праці, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави, її спроможності самостійно формувати та здійснювати внутрішню і зовнішню політику, наявності в державі достатнього потенціалу для забезпечення надійних гарантій щодо зовнішніх загроз». Б. Губський також зауважує, що основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах зменшення поставок ресурсів, товарів, послуг, технологій або в умовах кризових ситуацій внутрішнього характеру [8, с. 13].

Соціальна спрямованість економічної безпеки простежується у визначенні Г. Пастернака-Таранушенка [25, с. 99], згідно з яким економічна безпека – це стан держави, який характеризується розвитком економіки та зростанням добробуту населення.

Проте, належність до певного підходу у визначеннях не є чітко вираженою, так як науковці бажаючи більш повно розкрити сутність поняття «економічна безпека» поєднують, наприклад, функціональний та відтворювальний підхід.

Більш того, визначення сутності поняття «економічна безпека» в рамках певного підходу, на нашу думку, звужує його сутність, переводить його в розряд вузького розуміння. Вважаємо, що трактування сутності поняття «економічна безпека» має бути системним.

Такого системного підходу дотримується М. Єрмошенко, який розглядає економічну безпеку як стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий та ефективний розвиток вітчизняної економіки й соціальної сфери [15, с. 26].

Економічну безпеку як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, який дає можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечує незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем визначає З. Варналій [14, с. 54].

Результатом наукових досліджень в сфері економічної безпеки стало законодавче закріплення цієї складної та багатогранної категорії. Відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»: економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [30].

Враховуючи вище викладене вважаємо, що економічну безпеку варто розглядати під призмою її забезпечення, створення умов досягнення належного рівня безпеки, а не лише з позиції констатації існуючого стану національної економіки, що характеризує відповідний рівень економічної безпеки.

Таким чином, поняття «економічна безпека» ми трактуємо як стан національної економіки, який характеризується здатністю її забезпечення усіма необхідними ресурсами та їх ефективне використання, здатністю ефективної реалізації необхідних функцій на усіх рівнях, здатністю протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам (в т. ч. з урахуванням системи превентивних заходів з недопущення загроз). Такий стратегічний підхід (система здатностей), на нашу думку, забезпечить стійкість, сталий розвиток, високу конкурентоспроможність національної економіки на внутрішньому й зовнішніх ринках, що сприятиме зростанню добробуту населення.

Ключовою особливістю економічної безпеки є її системність. Про системну природу економічної безпеки у своїх працях наголошували О. Барановський [5], Г. Дарнопих [11], М. Єрмошенко [15], В. Мунтіян [23], Г. Пастернак-Таранушенко [25] та інші.

Будучи однією з підсистем системи національної безпеки країни економічна безпека включає підсистеми нижчих рівнів. Структура національної безпеки набула формалізації із прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки України» [31], який у 2003 р. прийшов на зміну «Концепції (основи державної політики) національної безпеки України» [29], що визначала основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності: зовнішньополітичній сфері, сфері державної безпеки, військовій сфері та сфері безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, науково-технологічній, екологічній та інформаційній сферах.

Усі види безпеки тісно пов'язані між собою. Ключову роль економічній безпеці в системі національної безпеки відводить Л. Кістерський, який відзначає, що соціально-економічна безпека є однією з головних складових системи національної безпеки й означає розвиток добробуту окремої людини та суспільства в цілому [20, с. 30]. Економічну безпеку як базис національної економіки розглядає В. Мунтіян, зазначаючи, що «за горизонтальною структурою економічна безпека є складовою частиною національної безпеки держави. Економічна безпека, відбиваючись у сферах впливу національної безпеки, проникаючи у неї і взаємодіючи з нею, у свою чергу акумулює в собі її впливи, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки» [23, с. 54].

Перелік складових економічної безпеки є дискусійним, навіть дещо суперечливим. Позиції авторів щодо включення складових у систему економічної безпеки представимо в табл. 3.

Складові економічної безпеки

Автор	Перелік підсистем у системі економічної безпеки
З. Варналій [14]	Фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, зовнішньоекономічна, трудовресурсна
М. Воропай, Г. Славін, М. Чельцов [7]	Загальноекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, технологічна, енергетична, сировинна, продовольча, працересурсна, водогосподарська, протистихійна
В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова [21]	Енергетична, фінансова, соціальна, інноваційно-технологічна, продовольча, зовнішньоекономічна, демографічна, екологічна
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [30]	Виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова
В. Мунтіян [23]	Сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєно-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, демографічна, екологічна, тіньова економіка
Г. Пастернак-Таранушенко [25]	Демографічна, екологічна, харчова, військова, ресурсна, питноводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова
А. Сухоруков [36]	Фінансова, інвестиційна, інноваційна, продовольча, енергетична, зовнішньоекономічна
В. Шлемко, І. Бінько [37]	Сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєно-економічна, зовнішньоекономічна (експортна і імпортна), технологічна, продовольча

Джерело: складено автором.

У складі економічної безпеки більшість дослідників однією із базових складових економічної безпеки визначають фінансову безпеку. Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Важко знайти аргументи для заперечення вагомості фінансової складової економічної безпеки, адже вже на рівні побутових відносин актуальною є фраза, що «фінанси – це кров економіки, а банківська система – її серце і артерії».

Підтвердженням раціональності такого підходу є вислів М. Арсентьєва: «...навіть блискучий, на якийсь момент часу, стан виробничої системи може бути зруйнований за дуже короткий проміжок часу, наприклад, через кредитно-фінансову підсистему, якщо остання буде виконувати не забезпечуючу роль, а функціонуватиме самостійно з метою лише накопичення капіталів... Її може зруйнувати непродумана податкова або митна політика...» [2].

М. Єрмошенко в свою чергу констатує, що «фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави. «Підтримка фінан-

сової безпеки держави є найактуальнішою. Вона зачіпає не тільки державу в цілому, а й усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, суспільство» [15, с. 61]. В продовження своєї думки автор зазначає: «на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави» [15, с. 62].

Думки науковців щодо включення/не включення до складу економічної безпеки інвестиційної, інноваційної, науково-технологічної, технологічної, інноваційно-технологічної складових різняться. Зокрема:

- З. Варналій [14] виділяє науково-технологічну;
- М. Воропай, Г. Славін, М. Чельцов [7], В. Мунтіян [23], В. Шлемко та І. Бінько [37] – технологічну;
- А. Сухоруков [36] – інвестиційну та інноваційну;
- В. Геєць, М. Кизим та Т. Клебанова [21] – інноваційно-технологічну;
- Г. Пастернак-Таранушенко [25] – взагалі не виокремлює таких складових в системі економічної безпеки.

Під інвестиційною безпекою розуміємо такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Пропонуємо інвестиційні та інноваційні процеси розглядати в комплексі взаємовпливаючих блоків: інвестиційного та інноваційного, об'єднаних єдиною системою принципів, методів та механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень (див. детальніше [12, с. 27–32; 13, с. 191–225]), а в складі економічної безпеки – інвестиційно-інноваційну безпеку.

Також вагомий вплив на економічну безпеку має енергетична складова. Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Свідченням проблем із забезпеченням енергетичної безпеки є запровадження надзвичайного стану в енергетиці у лютому 2017 р., яке обумовлене, на нашу думку, насамперед незадовільним плануванням, а не блокуванням постачань вугілля з непідконтрольної Україні частини Донбасу.

Стан справ у паливно-енергетичному комплексі обумовлює суттєві загрози та виклики національній безпеці, до того ж, за нашими розрахунками значними є потенційні інвестиційні потреби в паливно-енергетичний комплекс (див. детальніше [13, с. 231–236]).

Доцільним є виокремлення зовнішньоекономічної безпеки в системі економічної, яка характеризується як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки активній участі у світовому розподілі праці, забезпечення ефективної експортно-імпоротної діяльності, нівелювання негативних зовнішніх впливів або принаймні забезпечення мінімізації збитків держави від їх дії.

Неоднозначним, на нашу думку, є включення до складу економічної безпеки макроекономічної. Макроекономічна безпека є по суті тією ж економічною безпекою з наголошенням на ієрархічності рівня – макро.

Макроекономічна безпека є комплексним, синтезним індикатором, який формується під впливом усіх складових, що входять як до економічної системи, так і інших підсистем; характеризує стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Аналізуючи наведені авторами складові економічної безпеки бачимо, що лише окремі автори виокремлюють ресурсну та виробничу складові.

Вважаємо, що ресурсно-виробнича безпека є важливою складовою економічної безпеки, навіть класичним її стержнем.

Під ресурсно-виробничою безпекою ми розуміємо рівень розвитку галузей економіки (промислового комплексу країни, агропромислового комплексу (особливо в частині переробки продукції), виробництво/надання послуг тощо), здатних забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення шляхом забезпечення та ефективного використання усіх ресурсів.

Також вважаємо доцільним в складі економічної безпеки виокремити блок «неформального/злочинного впливу» на економічну безпеку (економічна злочинність, відкати, відмивання коштів з держбюджету, коруптивність в економіці, контрабанда та корупція на митницях, тіньова економіка, зловживання монопольним становищем, «підкилимне» лобіювання економічних інтересів, які сьогодні суттєво «підривають» економічну безпеку та загрожують національній безпеці держави).

В той же час вважаємо, що соціально-демографічна, екологічна, продовольча безпека тісно взаємопереплетені з економічною безпекою, але розглядати їх варто в складові національної безпеки поряд з економічною безпекою.

Враховуючи вище викладене вважаємо, що складовими системи економічної безпеки є такі підсистеми: ресурсно-виробнича, фінансова, інвестиційно-інноваційна, енергетична, зовнішньоекономічна, блок «неформа-

льного/злочинного впливу» (економічна злочинність, корумпованість в економіці, контрабанда, тіньова економіка, збитки від лобювання економічних інтересів), макроекономічна.

Висновки. Економічна безпека характеризується системною природою: входить до системи вищого порядку – національної безпеки і має підсистеми нижчих рівнів.

Розглянуто підходи науковців до трактування сутності поняття «економічна безпека», їх бачення щодо складових у системі економічної безпеки.

Обґрунтовано, що економічну безпеку варто розглядати під призмою її забезпечення, створення умов досягнення належного рівня безпеки, а не лише з позиції констатації існуючого стану національної економіки, що характеризує відповідний рівень економічної безпеки.

Економічну безпеку визначено як стан національної економіки, який характеризується здатністю забезпечення останньої усіма необхідними ресурсами та їх ефективне використання, здатністю ефективної реалізації необхідних функцій на усіх рівнях, здатністю протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам (в т. ч. з урахуванням системи превентивних заходів з недопущення загроз). Такий стратегічний підхід (система здатностей) забезпечить стійкість, сталий розвиток, високу конкурентоспроможність національної економіки на внутрішньому й зовнішніх ринках, що сприятиме зростанню добробуту населення.

Виділено такі складові системи економічної безпеки: ресурсно-виробничу, фінансову, інвестиційно-інноваційну, енергетичну, зовнішньоекономічну, блок «неформального/злочинного впливу» (економічна злочинність, корумпованість в економіці, контрабанда, рівень тіньового обороту, збитки від лобювання економічних інтересів), макроекономічну.

Список використаних джерел

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
2. Арсентьев М. Финансовая безопасность России / М. Арсентьев // Обозреватель. – 2006. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N08_00/08_21.htm
3. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 364.
4. Бандурка О. М. Основи економічної безпеки : підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
5. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.
6. Вавдіюк Н. С. Генезис становлення економічної безпеки держави та її регіонів / Н. С. Вавдіюк // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – Вип. 9. – С. 65–72.

7. Воропай Н. И. Электрознергетика и экологические аспекты национальной безопасности / Н. И. Воропай, Г. Б. Славин, М. Б. Чельцов // Энергетика: економіка, технології, екологія. – 2000. – № 3. – С. 4–9.
8. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
9. Гегель Г. Філософія права / Г. Гегель. – М. : Наука, 1979. – 436 с.
10. Глобалізація та безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авторського колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ. – 2001. – С. 415–438.
11. Дарнопих Г. Ю. Елементи системи національної економічної безпеки / Г. Ю. Дарнопих // Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні : зб. наук. пр. – Харків: ХІБМ, 1998. – С. 9–17.
12. Диха М. В. Інвестиційно-інноваційна стратегія як взаємоузгоджена система розвитку економіки України / М. В. Диха // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1 (39). – С. 27–32.
13. Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації : монографія / М. В. Диха. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.
14. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
15. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
16. Жаліло А. Я. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : ПВЦ «Київський університет», Ін-т міжнародних відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 25.
17. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка: підручник / Б. Ф. Заблоцький. – Львів : Новий світ-2000, 2009. – 582 с.
18. Ипполитов К. Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России / К. Х. Ипполитов. – М. : РСПБ, 1996. – 263 с.
19. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А. Б. Качинський. – К., 2003. – 472 с.
20. Кістерський Л. Л. Економічна безпека України / Л. Л. Кістерський // Наука і оборона. – 1999. – № 2. – С. 30–36.
21. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.
22. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 241 с.
23. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВЦ, 1999. – 462 с.
24. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
25. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський ек-ний ін-т менеджменту, 2003. – 320 с.
26. Паньков В. Экономическая безопасность: мирохозяйственный и внутренний аспект / В. Паньков // Внешнеэкономические связи. – 1992. – Вип. 8. – С. 13–18.
27. Пашко П. В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки / П. В. Пашко // Митна справа. – 2010. – № 1 (67). – С. 5–16.

28. Платон. Диалоги / Платон ; [пер. с древнегреч]. – М. : Мысль, 1986. – 617 с.
29. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 № 3/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
30. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sst.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
31. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
32. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України / А. Ревенко // Економіка України. – 1993. – № 11. – С. 15–21.
33. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14–16.
34. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / В. К. Сенчагов; Ин-т экономики РАН. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
35. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. – Донецьк : Каштан, 2004. – 335 с.
36. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія / А. І. Сухоруков ; [передмова акад. НАН України С. І. Пирожкова]. – К. : НІПМБ, 2005. – 140 с.
37. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
38. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / О. С. Шнипко. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.
39. Wolfers A. Diskort and Collaboration, Essays on International Politics / A. Wolfers. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1962. – 150 p.

4.2. Концептуальні підходи до формування економічної безпеки на макrorівні

Економічна безпека – це стан національної економіки, при якому за рахунок державних інститутів забезпечується її стійке зростання, ефективне задоволення суспільних потреб, законодавчо забезпечується свобода підприємництва в національних кордонах, захист економічних інтересів вітчизняних суб'єктів господарювання на міжнародному рівні.

Економічна безпека є складовою частиною національної безпеки, її матеріальним фундаментом. Тому економічна безпека повинна розглядатися в контексті генезису і формування системи національної безпеки країни. Проблема забезпечення економічної безпеки зароджується одночасно з виникненням і формуванням держави, усвідомленням економічної безпеки суспільства [6, с. 40].

Об'єктами економічної безпеки (впливає з ст. 3 [1]) є: економічна система країни в цілому; природні багатства; виробничі фонди; невиробничі фонди; нерухомість; фінансові ресурси; трудові ресурси; господарські структури; родина; людина.